

Կ Ր Թ Ա Ր Ա Ն

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Օ Ր Ե Ա Յ

ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

Խմբագրութեամբ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԹԱՐԱՆԻ ՆԱԽԿԻՆ ՍԱՆՈՒՅ

ԱՐՏՕՆԱՏԷՐ

Պ. Ա Տ Ր Ո Ւ Ն Ի

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ — ԹԻԻ 4

ԱՊՐԻԼ 1888

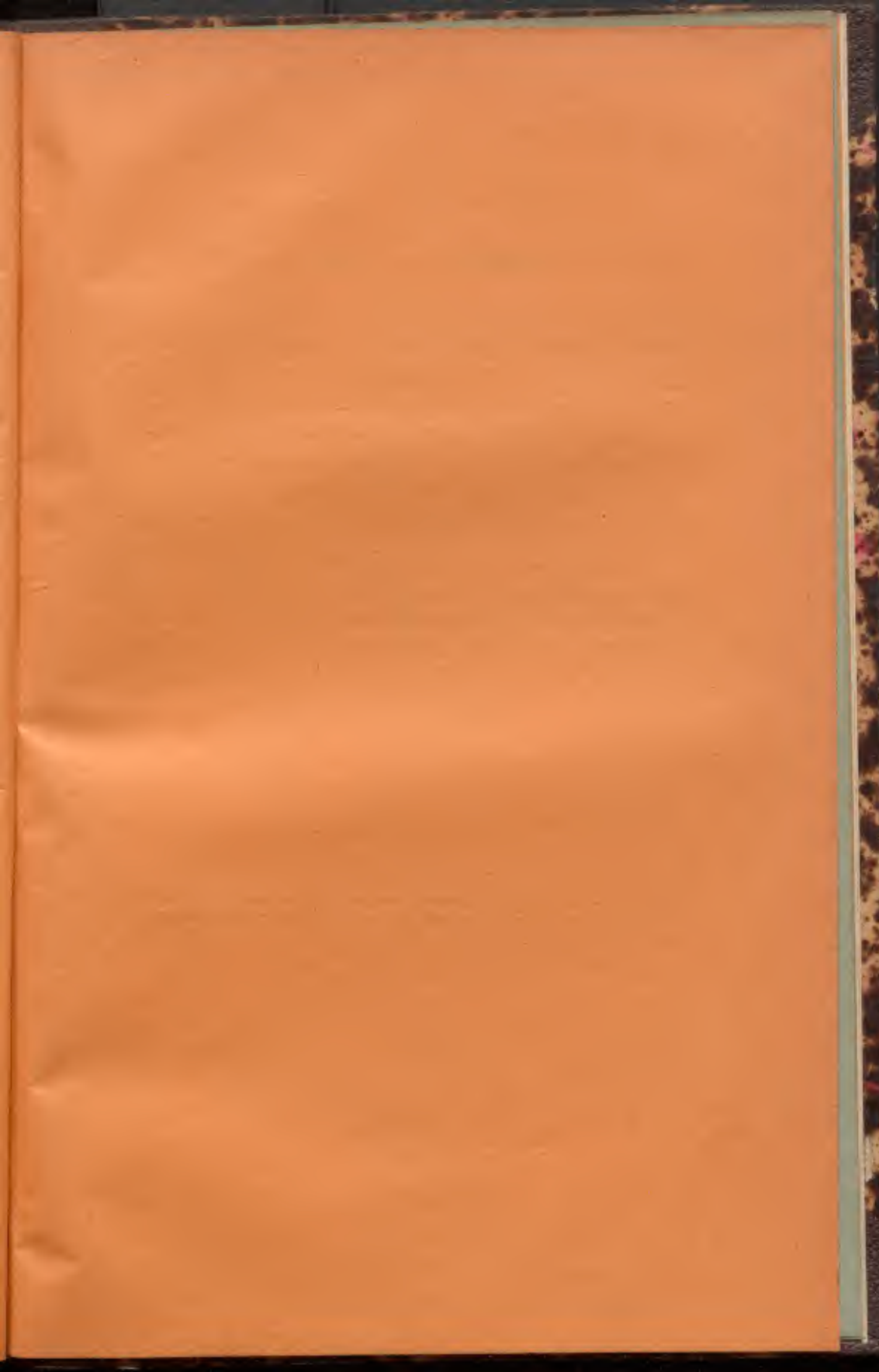
Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Նամակ (Մ. Կիրճեան) . — Գիշեր մը Ալիսի ափանց մօտ-
Քրդաց Ազգային Երգն (Գ. Վ.) . — Կեանք եւ Մահ (Ա.) . — Հայ
լեզուի դիրքն (Լ. Տ.) . — Սնունդը (Լ.) . — Այլ եւ այլք . — Հայ-
կական Կրթարան :

Կ. Պ Ո Ւ Ի Ս
ՏՊԱԳՐ. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

1888

ՊԱՅՄԱՆՔ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Մայրաքաղաքիս համար տարեկան կանխիկ դ՛	12
Գաւառաց	15

Մենք մի բերքն ձեռքէ կը վաճառուի ի Պոլիս, Պահճէ
 զաբու, ջրավաճառ, Պողոս եւ Յակոբ աղայից խա-
 նութեան, նաեւ գրավաճառ եւ բոքրավաճառ Պ.
 Զարեհ Թորոսեանի քով, ի գին փրյ. 50

Գաւառներէն դրամի տեղ նամակադրոշմ եւս կ'ընդունուի:

Նամակ կամ ո եւ է գրութիւն պետք է ուղղել առ
 Խմբագրութիւն Կրթարան Հանդիսի, Պէրպէրեան տպարան,
 Էսկի Զապրի: ճատտուսի, քիւ 63, ի Պոլիս:
 Թղթատարի ծախքը չվճարուած նամակ չընդունուիր:

Կ Ր Թ Ա Ր Ա Ն

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Օ Ր Ե Ա Յ

ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՏԱՐԻ Ա.

1888

ԱՊՐԻԼ

Ա.

..... Խմբագրութիւն « ԿՐԹԱՐԱՆ » հանդէսի

Ազնիւ սիրելիք,

Ձեր երրորդ տետրակն ալ ընդունեցայ. ուրախ եմ: Ի ըսկըզբան չփութացի բան մը գրել. առթին կըսպասէի, եւ ահա ունիմ զայդ:

Թերթերն ու պարբերական հանդէսք այլ եւ այլ նշանաբանիւ հրապարակ կ'իջնեն: Ձեր նշանաբանը համեստ ու ազգային է, եւ իբրեւ առաւելութիւն՝ ձեր խումբը նորատի երիտասարդութիւնը կը յօրինէ: Նս չեմ դատապարտեր այն մատաղ լուսաւոր մտքեր որք յանգործութենէ իբր ի զնդանէ խոյս կուտան, այլ ընդհակառակն՝ կը վանեմ այդ արհամարհոտ կարծիքը, կը նայիմ ամէն նշանաբանի եւ երբ տեսնեմ որ հոն Ազգ կայ, Ժողովուրդ կայ, լուսոյ եւ գիտութեան անուն կայ, կը ծռիմ քիչ մը եւ կ'օրհնեմ զայն: Ըստ այսմ կ'օրհնեմ ձեր խումբն ու նշանաբանը:

Մեք շատ գործեր ունինք եւ ա'յնչափ անկոխ վայրեր՝ ընդ

որ տակաւին գրչի ծայր անցած չէ բնաւ : Այլք իրենցն եւ դուք ձերն ունիք . ոչ միայն հատորներ՝ այլ եւ թերթ մը թուղթ , տասը տող՝ որ իր վրայ հոգւոյ եւ սրտի կնիք ունի եւ գրական հաւատք մը կը տանի ապագային , Ազգ . ծառայութիւն է , գրական նպաստ է :

Դուք այս առաւելութիւններն ունիք ձեր անդրանիկ հանդիսի մէջ . լաւագոյն լեզուն գրելու ջանիւք՝ լռին բողոք մը կ'արձանագրէք մեր արդի գրականութեան *խարխալութեան* դէմ , մամլոյ տակ փակտի քրտինքով թրջած թերթեր դնելով՝ ցոյց կուտաք յանձին թէ՛ ամէն հասակի գործ , կայ , ամէն՝ տարիք իւրովսանն պարտաւորութիւն ունի իր Ազգին :

« Կրթարան »-ին ի սրտէ՛ յառաջդիմութիւն կը մտղծէ

19 Ապրիլի 1888

Մ. ԿԻՐՉԵԱՆ

Սիիաւսար

ԳԻԾԵՐ ՄԸ ԱՆՍԻ ԱՓԱՆՑ ՄՕՑ

ՔՐԴԱՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԴՆ

Քանի՛ քաղցր է ուղեւորին՝ հայրենեաց պայծառ և աստեղազարդ երկնից սակ , ընկողմանած դալար խոտոյն վրայ ծծել հեզաչունչ զեփիւռն՝ կենսատու և առողջարար , ըմպել քաղցրահամ և զով ջուրն՝ կազդուրիչ : Կը մոռնայ անդէն իւր նոյն աւուր կրած յոգնութիւններն , թէպէտ փոխանակ փափուկ անկողնոյ՝ պառկած է կարծր հողոյն վրայ , փոխանակ անոյշ խորտկաց՝ սեւ հացն և կծու սոխն են իւր միակ ոնունդ :

Ծիծեռնակն դեռ նոր եկած է այդ վայրեր . աւետելով համազոյից , յետ տարերաց պատերազմին , ընդհանուր խաղաղութիւն . Ֆլօր դալար մարգաց վրայ սփռած է երփներանգ ծաղիկներ՝ դեռափթիթ և համապրամ . Դեմետրէ կ'այցելէ անդերն լի հասկաթուռ ցորենով , և կը խոտառնայ պսակել ժրջան մշակին վաստակն , լուսնակն կը ծագի հորիզոնէն՝ սփռե-

լով իւր մեղմ նշոյլներ համագոյից վրայ : Ալիսի վճիտ քամակն արծաթափայլ կը ցոլայ , և ձկունք առ խնդին՝ ջրոյն երեսն ի վեր դուռնի տալով՝ հրճուանօք կը դիտեն Փիփէի արծաթեայ ճակատն . իւր ճառագայթներ կը ծորեն նաեւ խիտ պրակաց սաղաթներէն ուր սոխակն թաքուն՝ իւր քաղցր դայլայլկաւ կ'օրհնէ զԳերագոյն էակն . հովիւն՝ ի ձայն սրնգի՝ կը վարէ մաքիներն ի մակաղատելին , գառինք նոցա զհետ կ'երթան՝ ոստոստելով և մայելով : Ամէն ինչ ուրախ է , միայն ուղեւորն տխուր՝ գոգցես անտարբեր բնութեան այս խնդագին ցոյցերուն առաջ՝ կը յառաջէ մի քանի քայլ դէպ ի ավուներն , կը խոնարհի ականակիտ ալեաց վրայ և կը հարցնէ ծերունի գետոյն՝ արարչագործութեան գաղտնիքն , դրախտի շքեղութիւնն : Լուռ է Ալիս , լռութիւն՝ ընդհանուր . ձայն մը միայն՝ գոգցես ի պատասխանի այս հարցմանց՝ կը լսուի ի հեռուստ , որում կը յաջորդէ ուրիշ մը , և այսպէս փոփոխ ի փոխ : Ձայներն հետզհետէ կը մերձենան , և սակաւիկ մի յետոյ ի յայտ կուգան պատանի մը և օրիորդ մը , սոյն գերաստանական դերին հեղինակներն . կուգան կը բազմին մօտ առ ուղեւորն՝ որոյ խնդրանօք կ'երգեն հետեւեալն .

Օրիորդն . Որ հեծեսդ մահու անկողնոյն վըրայ ,
Մարմինըդ հիւծեալ , քրտնաթոր նոյնպէս ,
Ե՛լ , ոյժ ա՛ռ , կանգնէ՛ , ո՛վ իմ խեղճ Բիրվայ (*)
Յայնժամ հասկնամ թէ Գըրդի զաւակ ես :

Պատանին . Ճակատէս հոսեն քրտանց պաղ ծորանք .
Ի՞նչպէս կամ կանգուն , նազելիդ տիկին ,
Թէպէտ եմ Գըրդի հարազատ զաւակ ,
Զի հասնի ահա իմ ժամըն վերջին :

Օրիորդն . Ի՛նչ , Գրդի մեռնիլ վայելէ՞ այսպէս .
Ո՞ր մեր ցեղակից հանդարտիկ մեռաւ .
Ո՛չ , ո՛չ , մեր ցեղին արատ կը բերես ,
Թէ Գուրդ մ'այսպիսի մեռնի վախճանաւ :

(*) Բերէյ քրդերէն կը նշանակէ Տէր , Տանաւոր :

Պատանիք . Յանտանելի խայթս տառապիմ , տիկին ,
Մերձենայ ահա իմ վերջին վարկեանս ,
Սիրտըս սեղմըւի , աղիքս գալարին ,
Եւ հազիւ իմըն բարբառ է բերանս :

Օրիորդն . Ո՛հ , որքան անոյշ կ'ըլլար , իմ Բիրվայ ,
Երբ լուսնի լուսով , խոցեալ կարեւէր ,
Պայծառ երկնից տակ , դալար մարգարց վրայ
Փըչէիւ հոգիդ , չէի բնաւ ցաւեր :

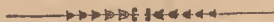
Պատանիք . Ես եւս տենչայի մահուան այդպիսի ,
Այլ աւանդ չունիմ ոչ ոյժ և ոչ կար .
Գիտեմ թէ յորժամ չըլլամ յաշխարհի ,
Ամէն ոք կոչէ զիս վատ և՛ ասլիկար :

Օրիորդն . Եւ զիս վատի մը պիտի կոչեն կին .
Որքան դառն լինին կեանքն ինձ առ յապայս .
Բընաւ քո մեղաց չը ներէ Ալին ,
Եւ չպիտի կարգէ հրեշտակաց ի դաս :

Պատանիք . Ալ քո ձայն հազիւ կը լինի ինձ լու...
Աղօտ կը տեսնեմ քո երես սլայծառ...
Հասաւ ժամն յաւէտ քենէ բաժնուելու...
Աղօթէ՛ զԱլին իմ հոգւոյս համար... :

Կը կրկնէ և կը հեռանայ սիրակցորդ ամուլն , և վերստին կը
ձգէ ուղեւորն խոկմանց մէջ : Որքան անճահ է այս ողբերգն
բնութեան ցնծութեան մէջ . այլ այս է Բրդաց Ազգային Երգն
զոր երիտասարդք և ծերունիք , արք և կանայք , պատանիք
և օրիորդք առ հասարակ կ'երգեն միշտ և ամենուրեք : Այս
երգ կ'ուսուցանէ նոցա առ ոչինչ համարել մահուան արհա-
ւիրներն :

Գ. Վ.

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՄԱՀ

Մինչ արտասուալից աչօք հոգոյն կը յանձնենք մարմին մը , որոյ յիշատակն անջինջ քանդակուած է մեր սրտին վրայ , մինչ ի գերեզման կը դնեմք մի կոյս շնորհագեղ կամ պատանի մը եռանդուն , գորովագութ մայր մը կամ որդեսէր հայր մը՝ որք կը թողուն որբեր անսլաշտական , այդ խակ պահուն կը ծնանի անդին երախայ մը՝ որոյ վրայ հազիւ թէ կը ձգենք հայուածք մը : Թերեւս դա հրեշտակայ դասէն եկած առաքեալ մ'է յԱստուծոյ , որ ի ձեռին կը կրէ յառաջագիմութեան ջահն . և այն աշխարհ՝ յոր կուգար նա այնքան անդօր , թերեւս պիտի ըզմայլի օր մը իւր վրայ , զի պիտի կարենայ ողողել իւր փառաց շողշողուն փայլովն , ընուէ իւր հանճարի մեծադործութեամբ :

Այսպէս , երբ երկիւղածութեամբ և թախծալից կը խռնիմք շիրմի մը շուրջն՝ որ կ'ամբիօթէ մեծ անհատի մը ոսկերոտիքը , վսեմ հոգւոյ մը պահարանն , յուսալից երիտասարդի մը մնացորդն , սիրաքնքոյշ կոյսի մը մեռեալն , կամ հմուտ արուեստագէտի մը դիակն՝ չեմք ընաւ զմտաւածեր այն երախայն որ այն ինչ ողջունեց զաշխարհ իւր թոթով լեզուաւ , չեմք մտածեր թէ կենդանութենէ ի մահ և մահէ ի կեանս կայ անընդհատ ընական փոփոխում մը :

Այո՛ , կայ կենդանական հոսանք մը որ կեանք կը ծաւալէ ամենուրեք ուսկից կանցնի , որ կը կազմակերպէ մեր կենդանական հիւստեածքը , շունչ կուտայ նմա և կենդանացնելով կը պճնէ այն ամէն խաւեր որոց յայց կ'ելնէ , և ի մեռելութիւն կը դարձնէ՝ երբ տայ իւր հրաժեշտի վերջին ողջոյնն :

Յեռանդ Դուրեան մ'էր՝ մեր սրտին լարերուն վրայ ածող քնարահար երգիչ մ'էր՝ ոյր շրթներ մեղրածորան կը լռէին ընդ միշտ . երէկ Օտեան մ'էր որ ի հող կը դառնայր , քաղաքագէտ մ'էր որ կ'անչնչանայր :

Արդ որովհետեւ կենդանական հոսանքն անդադար կը գործէ իւր շրջան , ահա՛ Ալիշան մ'է , արծիւ մ'է , երկնաջու , սոխակ մ'է քաղցրաճայն ոյր շրթունք կըսկսին գեղգեղել մերթմեղմիկ , և մերթ փայթեւէ հուր և բոց , որպէս հրաբխի մը

խառնարանն : Մի այլ օր խորաթափանց քաղաքագէտ մ'է , բազմափորձ Տատեան մ'է , զոր կը կենդանացնէ նա : Այսօր խոյս կու տայ ջերմ մարդասիրի մը , ճշմարիտ հայու մը մարմնէն , և վաղիւ կը կազմէ ապագայ գործչի մը մարմինն :

Եւ սակայն ամէն անգամ որ դա հրաժեշտ կու տայ մեծ հոգւոյ մը պահարանէն , զոր կը յանձնեմք հողոյն , անձնատուր կը լինիմք յոգնակսկիծ ցաւոց , և ոչինչ կը նկատեմք եթէ ոչ տխուր իրականութիւնն՝ որ կը պարզուի մեր աչաց առաջ : Միթէ կարելի՞ է ըսել , նմա որ կ'ողբայ իւր վաղամեռիկ զաւակը սիրասուն , կամ ո եւ է մի սիրելի՝ որոյ հետ գոգքես իւր սիրտն ալ կ'աւանդէ հողոյ , միթէ կարելի՞ է ըսել այդ սգամած եղկելոյն՝ « Զի՞ փոյթ , է՞ր կ'ողբաս , կենդանական տարրն ոչ երբեք կորսուեցաւ . միխթարուէ և ի բաց փարատէ վիշտդ , զի նա վաղ կամ անագան պիտի կազմէ մի այլ խաւ , պիտի ծլի , պիտի սփռէ լոյս մի այլ մարմնոյ մէջէն , պիտի երգէ այլ չրթանց վրայ » : Սա ապաքէն պիտի լինէր անհեթեթ և ծաղրական . քանզի նա որ այնքան ժիր էր և գործունեայ՝ կը տեսնեմք ոչնչացած , նա որ լոյս և յոյս կը տարածէր՝ ի հող դարձած , նա որ կարօտելոց էր պաշտպան , մարդկութեան ծառայող՝ անշնչացած , և վերջապէս մեր սիրելին , սիրակցորդըն և պաշտեցեալն , ոյր վրայ կը գուրգուրայինք՝ ի պատանքի դիակնացեալ և նետուած իրրեւ զազրելի ինչխոնաւ փոսի մը խորն , և ահա հող կը ձգեն իւր վրայ , հո՛ղ՝ երեսին գեղափայլ , հո՛ղ՝ իւր աչաց լուսափայլ . սարսափելի՛ պատկեր . միթէ այս աղեկէզ պահուն , այս աղեխարշ տեսարանին առաջ կարելի՞ է ի խոր չյուզուիլ , յարտասուս չփղձիլ և չգոչել դառնագին՝ « Զքե՞զ ուրեմն պիտի ուտեն որդեր նոյկալի , դո՛ւ նոցա վայելքը պիտի լինիս . . . » :

Վերջերս ժամանակին անիւն իւր հոլովմամբն մէկ մէկ փայլուն աստղ կորզեց հայ հորիզոնին վրայէն , որք զերթ ասուպ սրացան գացին , ի թունդ հանելով մեր սիրտն և գծելով լուսաւոր ուղի մը այդ հորիզոնին վրայ : Կորուսինք արդարեւ վարժապետեաններ երկնաշունչ , Օտեաններ վեհաշունչ , Սպարթաբեաններ գլխուշունչ , Փափաղեաններ հրաշունչ , կորուսինք մարդասէր և ալքատասէր հոգիներ՝ որք կարծես պահ մը , որ-

պէս գիտաւորք լուսարձակք՝ կ'երեւին աշխարհ շլացնելու և լուսաւորելու համար. ազգն իրաւամբ կ'ողբայ կորուստն այն անձանց՝ որք ոչ միայն զարդն և սլարծանքն էին իրեն, այլ և իւր մեծագոյն սիրողք և անձնանուէր բարեկամք։ Մեծ անձանց կորուստն ամէն ազգաց, այլ նմանաւանդ անկեալ, բազմակարօտ ազգի մը մեծագոյն կորուստն է. զի գոգցես այն ջահը, զոր նախախնամութիւնը դրած է նոցա ձեռքը, կը շիջանի նոցա հետ, և կը դադրի սիրուելէ իւր առատ շնորհները մարդկութեան։

Այլ նոցա բարերար ազգեցեւորութիւնն յետ մահու եւս կրնայ տարածուիլ մեր վրայ, նոցա կեանքէն կրնամք շատ ինչ ուսանիլ և ուսուցանել. ուրեմն յարգելով յաւէտ յիշատակն այն անձանց, որք յընթացս կենաց աշխատած են յօգուտ մարդկութեան, որք բարերար են հանդիսացած յամենայնի, օրինակեմք և իւրացնեմք նոցա վարքն ու բարք. միշտ յիշեմք թէ ժողովուրդ մը ի՛նչ բարձրութեան կրնայ հասնիլ, ազգ մը ո՛րչափ կրնայ յառաջադիմել, եթէ ձգտի նմանիլ այն ազնիւ հոգւոց։ Նոքա մեզ համար թող լինին վարդապետներ կենաց կուոյն մէջ, առաջնորդներ՝ կենաց ճանապարհին մէջ. նոքա թող ուսուցանեն մեզ մեր սլարտականութիւններն. թող ուսուցանեն կատարել զայնս անթերի։ Սիրել զնմանիս ո՛չ միայն փայլուն խօքերով, ոչ միայն իրրեւ գեղեցիկ նկար մը ոյր առաջ յափշտակեալ կայ ոք, այլ իբրեւ նուիրական մասունք պաշտպանել պատրաստ լինելով ամէն զոհաբերութեան։

Վարժապետեաններու, Օտեաններու, Սպարթալեաններու, Փափաղեաններու շիրմաց շուրջը սովորիմք միանալ և գործել միայն հասարակաց բարոյն համար։

Ահա ամենամեծ յարդանաց նշանն, ամենէն հոյակապ դամբանն, զոր կրնամք կառուցանել նոցա յաւէտ սրբազան ոսկերոտեաց վրայ. ահա միակ գործն որ ամենէ կըսպասեն նոքա յետ մահու. և յայնժամ՝ նոցա հոգիք երկնասլաց որ պիտի սաւառնին մեր վրայ, պիտի հրճուին և ցնծան։

Ա.

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ ԴԻՐՔՆ

Ժամանակակից գիտութեան մեծագոյն յաղթանակաց մին եղած է Եւրոպայի լեզուաց մեծ մասին՝ փոքր Ասիոյ, Պարսկաստանի և Հիւսիսային Հնդկաստանի լեզուաց հետ ունեցած սկզբնական խնամութեան գիւտն։ Արիա-Եւրոպական ընտանիքին կազմութիւնը վերջնականապէս լուծեալ խնդիր մ'է այսօր։

Հաստատուած է որ այժմ կորուսեալ, բայց գիտնականապէս վերակազմեալ մայր լեզուէ մը յառաջ եկած են առ նուազն վեց եօթն ճիւղեր որք ըստ կարգին ծնունդ տուած են Հնդեւրոպական բարբառաց։ Այդ մայր լեզուն նախկին Արիական անունը կը կրէ։

Հետեւելով Արեւելից յԱրեւմուտս աշխարհագրական կարգին, որ է միանգամայն և նոցա կազմական բարեփոխութեանց կարգն, այդ ճիւղք են Հնդիկ, Իրանեան, Յունական, Լատինական, Կելտական, Գերմանական, Լետական եւ Սլավական։

Արդ Հայերէնն այդ ճիւղերէն որո՞ւ կը վերաբերի։

Մինչեւ դարուս սկիզբներն Հայք և հայագէտ օտարազգիք կը կարծէին որ Հայ լեզուն անկախ լեզու մ'է որ չունի սերտ յարաբերութիւն ուրիշ լեզուաց հետ։ Զառաջինն Բրօք. Բէթերման իւր լատին լեզուաւ գրած հայերէնի քերականութեան մէջ ցոյց տուաւ որ Հայերէն լեզուն որպէս բառերով, նոյնպէս և քերականութեամբ Հնդեւրոպական մեծ ճիւղին կը վերաբերի։ Այն օրէն սկսեալ Հայ լեզուի բաղդատական ուսումնասիրութիւնը խնդրոյ նիւթ եղաւ մասնաւորապէս Գերմանիոյ մէջ և հռչակաւոր օտար լեզուագէտք ինչպէս Պօբ, Տըլակարտ, Միւլլէր, Հիւպլման ևայլք, և ի Հայոց Ք. Պատկանեան, Մ. Էմին, Հ. Ս. Տէրվիշեան ևայլն ջանացին ճշդել Հայերէնի գիրքն Հնդեւրոպական լեզուաց չարքին մէջ։

Սոյն լեզուագիտաց ոմանք հայերէն լեզուն կը դասեն Իրանեան խմբին մէջ, իսկ այլք՝ Եւրոպական լեզուաց Սլավոնեական ճիւղին մէջ։ Ինչպէս յայտնի է Իրանեան կը կոչուին այն ժողովուրդք որ կ'ապրին Հին Պարսկաստանի հողին

վրայ, և այդ Պարսից հետ նոյն ծագումն ունին. սոցա լեզուք Հնդիկ լեզուաց հետ ազգակից են, բայց ունին առանձին յատկութիւններ և կը կազմեն առանձին խումբ մը. այս խմբին կը վերաբերին ճին Բակդրիւր.ճը, ճիւն, միջին եւ ցոր Պարսկեր.ճը, Աֆղաներ.ճը և Օսեր.ճը : Իսկ Եւրոպական լեզուաց Սլավո-Վետական ճիւղին՝ զոր ոմանք կը բաժնեն երկու առանձին ճիւղերու, կը վերաբերին Լիթուաներ.ճը որ Արիական կենդանի լեզուաց մէջ ամենէն աւելի բնատիպին կը մօտենայ : Լետերեճը, ճիւն եւ ցոր Պոսկարեր.ճը, Ռուսեր.ճը, Լեհերեճըն Եւայլն :

Հայերէնը թէեւ բոլորից հնչական արտաքին նմանութեամբ և քերականութեան մէկ մասամբ Իրանականին՝ կամ Յունականին վերաբերիլ կը թուի, բայց ներքին կազմութեամբ, առանձին յատկութեամբ և քերականական յատուկ ձեւերով այս երկու ճիւղերէն և ոչ միոյն հետ կատարեալ նմանութիւն ունի :

Հայք իւրեանց երկարատեւ պատմական չըջանին մէջ զանազան դրացի ազգաց, գլխաւորապէս Պարսից աղքեցութեան ենթարկուած են. այդ աղքեցութեանց տակ օտար լեզուներէ, ի մասնաւորի Պարսկերէնէ այնքան բառեր և դարձուածներ ընդունեցին, որ բոլորովին այլափոխեցին իրենց հին լեզուն : Արդ այդ օտարամուտ մասունքն զոտելով կը դտնեմք որ գրական հայերէն լեզուն կազմուած է երեք գլխաւոր մասերէ, Հայկական, Պահլաւական և Սասանական կամ Պարսկական, ի սոցանէ Պահլաւական և Սասանեան մասանց Իրանեան ծագումն ակնյայտնի է. բայց բուն հին Հայկական լեզուն աւելի կը վերաբերի լեզուաց այն ընտանիքին՝ որոյ ամենահին ներկայացուցիչն է Զէնտերէնը :

Հայ լեզուի բաղդատական ուսումնասիրութեան ժամանակ պէտք է իրաց թողուլ այդ օտարամուտ մասունքը, և մնացեալ բուն հայկական մասերը քննելով որոշել Հայերէնի դիրքն. այդ հին հայկական անխառն լեզուն Իրանեան չէ, բայց թէ ո՞ր պէտք է դասել զայն, զայդ գիտար է հաստատութեամբ ըսել, զի ինչպէս որ այդ հին լեզուն իւր նախկին յատկանիչերն՝ նոյնպէս և քերականութիւնն իւր նախկին սահմանները կրորուսած է : Մասնաւորապէս գիտար է այն երբ անծանօթ

են կարգ մը Պարսկական հին լեզուներոր գիր և դպրութիւն չեն ունեցած, և երկրորդ՝ երբ մանաւանդ օտարազգի լեզուաբանք իւրեանց ուսումնասիրութեան հիմ առած են միայն գրական Հայերէնը, մինչդեռ կային և կան դեռ բազմաթիւ Հայ բարբառք որ թէ բառերով և թէ քերականութեամբ իրարմէ չատ տարբեր են:

Այսու հանդերձ ցարդ եղած խուզարկութեանց իրր ճշմարիտ արդիւնք կարելի է ըսել թէ Հայկական լեզուն մէկ կողմանէ իրանեան և Յունական, իսկ միւս կողմանէ Սլավո - Լեւտական ճիւղերու մէջտեղը կը գտնուի, և Հնդեւրոպական լեզուաց անյայտացած խմբի մը ներկայացուցիչն է: Եթէ կարելի լինէր վերականգնել Փռիւգական, Լիւդական և այլ փոքր Ասիոյ կորուսեալ լեզուները, սոցա հետ կրնար դատ խումբ մը կազմուիլ և այդու օղակ մ'եւս յուսելու այն չլթային՝ որ Հնդկաստանի լեզուներն կը միացնէ Եւրոպայի լեզուաց հետ:

Լ. Տ.

Ս Ն Ո Ւ Ն Դ Ք

Մարդս՝ առողջութենէ տուելի հարուստ գտնծ մը չկրնար ունենալ, առանց որոյ չէ կարող դիզել ճշմարիտ հարստութիւն և ոչ իսկ զայն վայելել: Առողջութիւնը նաեւ մեր մտաւորական կարողութեանց ազատ շարժման և աճման առաջին պայմանն է, եթէ առողջութիւնը խանգարուած ըլլայ, բարոյականն եւս ընդհուպ նորա բազդակից կըլլայ: Զի տկար մարմնոց մէջ բարոյականը տխուր և նիւռն է, իսկ ընդհակառակն, առողջ մարմնոց մէջ կ'ընկերանայ ուրախութեանց, զուարճութեանց և ամէն ախորժելի տալաւորութեանց: Հաճոյք՝ որ կենաց հրապոյրներն են, անգնահատելի պիտի մնային առանց մարմնոց առողջութեան: Ուստի և այն գիտութիւնն որ այդ թանկագին գանձը պահպանել կուսուցանէ մեզ, ամենակարեւոր գիտութիւնն մ'է:

Առողջաբանութիւնն ոչ միայն կ'ուսուցանէ մեզ մարմնոյ առողջութիւնը պահպանելու եղանակներն, այլ նաեւ մարմինն և միտքն զօրացնելու միջոցներն: Առողջ միտք՝ յառողջ մարմնի, կ'ըսէ հնաւուրց լատին առած մը, որ այնչափ դարերէ ի վեր և ոչ մի հակառակախօս ունեցած է ցարդ:

Արդ քննենք սնունդն որ մեր առողջութեան էական պայմանը կը կազմէ: Սնունդ կը կոչուին այն նիւթք որ մարմնոյն կազմութեան մէջ ներմուծուելով կը կազմեն այդ մարմնոյն հիւստածներն և նոցա կորուստը կը դարմանեն և մարմնական ջերմութիւնը կը պահպանեն: Սնունդք կենդանական լիւնին, թէ հանքային կամ բուսական կը վերաբերին չորս գլխաւոր խումբերու:

Ա. Զուր և անգործարանաւոր մարմինք:

Բ. Բնասպիտակային նիւթք. (*matières albuminoïdes*):

Գ. Ճարպային նիւթք:

Դ. Նաչային կամ չաքարային նիւթք:

Առաջին դասակարգին կը վերաբերին ջուրն և այն ամէն հանքային նիւթերն որ սննդեան մէջ կարեւոր դեր մ'ունին: Մաքուր ջուրն, որպէս կըսէ մեծանուն Պուշարտա, պէտք է դասել սննդոց առաջին կարգը: Սոյն դասակարգին կը վերաբերի հասարակ աղը՝ որ միմիայն կերակրոց ճաշակն աւելցնելու գործածուող համեմ մը չէ, այլ նաեւ նիւթ մ'որ մարմնոյ ամէն հիւթերն կազմելու կ'օգնէ, մարսողութիւնը կը գրգռէ, սննդոց իւրացումն կը դիւրացնէ և արեան մէջի գնտակներն կը բազմացնէ: Երկաթն, լուսածինն, ծծումբն, մագնիտիոնը, պօտասիոնն, թէ զուտ վիճակի մէջ և թէ բաղադրեալ՝ մեր մարմնոյն մէջ կը գտնուին և հետեւաբար սննդային նիւթեր են:

Երկրորդ դասակարգին վերաբերող նիւթք բնասպիտակային կը կոչուին, որովհետեւ բնասպիտակն (*albumine*) անոնց տիպարն է: Թթուածինէ, ջրածինէ, ածխածինէ, բորակածինէ, ծծմբէ, լուսածինէ կազմուած են սոյն դասակարգին վերաբերող մարմինք, որ գրեթէ միշտ բորակածին պարունակելնուն համար կը կոչուին նաեւ բորակածնային մարմինք: Այս երկրորդ դասակարգը կը պարունակէ բնասպիտակն որ կը գտնուի հաւկթի ճերմկուցին, արեան և բուսահիւթին մէջ: Բնանեարդն

(fibrine) որ արեան, և բնամուկն՝ (musculine) որ ջղերու ամենակարեւոր մասերը կը կազմեն • բնապանիրն՝ (caseine) որ կը գըտնուի կաթին մէջ, բնունդն՝ (légumine) որ կը կազմէ բանջարեղինաց սննդարար մասը, սնձանն՝ (gluten) որ է արմուեաց կարեւորագոյն մասն և այլն :

Երրորդ դասակարգին մէջ կը բովանդակին այնպիսի մարմիններ, որք կազմուած են ածխածինէ, ջրածինէ, և թթուածինէ և են ճարպային մարմինք • այն է կենդանական և բուսական իւղք, կարագ, ձկան իւղ, ձիթաւիղ և այլն :

Չորրորդ դասակարգին վերաբերող մարմինք առաջնոց կազմութիւնն ունին, բայց ածխածին և ջրածին նուազ քանակութեամբ կը պարունակեն : Ի սոցանէ են հասարակ շաքարն և այլ շաքարք, նաշիճը (amidon) տակօսլայ (fécule), և այն ամէն մարմինք որ մարտդութեան ժամանակ շաքարի կը փոխուին :

Սննդոց բնասօսական պաշտօնը նոյն չէ • բորակածնային նիւթք աւելի կը նստստեն մարմնոյն պահպանման և աճման, իսկ ճարպային նիւթք՝ շնչառութեան և կենդանական ջերմութեան պահպանման մէջ մեծ դեր կը խաղան : Բայց և այնպէս նոցա այդ աղդեցութիւնք սնպայման չեն, և համահաւասար այդ ամէն տեսակ սննդոց միութիւնն հարկաւոր է կենաց պահպանման համար :

Մարդոյն գործածած սնունդք մասնաւորապէս կամ կենդանական են կամ բուսական :

Կենդանեաց՝ մարդոյն ընծայած գլխաւոր սնունդք են •

Կարն՝ նորածին մանկան միակ և բնական սնունդն է որ կը բաւէ անոր սննդեան և աճման, ուստի և ամենակատարեալ սնունդ մ'է : Արդարեւ կաթը կը պարունակէ հիւսուածոց կազմութեան էական ամէն մասերն • բնապանիր, բնապիտակային մարմիններ, շաքար, կարագ և ճարպային նիւթեր, ջուր և հանքային մարմիններ :

Միսն՝ որ մասնաւորապէս մեծ քանակութեամբ բորակածին կը պարունակէ և այդ մասամբ միւս ամէն մարմինները կը գերազանցէ • Սա ուրիշ առաւելութիւն մ'ալ ունի, այն է որ քիչ ծաւալի մէջ շատ սննդարար զօրութիւն ունի և իւր այդ յատկութեամբք խիստ կարեւոր, գրեթէ անհրաժեշտ է մեր ամենօրեայ կորուստները դարմանելու համար : Աքանջեւապէս կը

դարմանէ ջիւերն , ոյժ կուտայ ուղեղնային կարողութեան , մանաւանդ եղան միսն որ այդ մասին զայլս կը գերազանցէ : Մսի մարտողութիւնն իւր եփուելու եղանակէն և իւրաքանչիւր անհատի ստամոքսի զօրութենէն կախում ունի . ամենէն աւելի դիւրամարս են ձկան և հաւու միտք : Իսկ մսեղինաց սլառ-րաստութեան մէջ պէտք է նախընտրել խորովածը , զի խորովելով՝ բնասպիտակն մակերեւոյթին վրայ կը փակչի և այսպէս կեղեւ մը կազմելով հիւթն և ճարպերն կ'արգելու դուրս վազելէ :

Հաւկիթն ալ ըստ ինքեան ընտիր և կատարեալ սնունդ մ'է , մանաւանդ հաւկիթի գեղնուցն , որ 17⁰/₁₀ բնասպիտակ կը պարունակէ :

Քուսականութեան մեղ ընծայած գլխաւոր սնունդք են .

1⁰. Լկրմոյիք (ցորեան , հաճար , դարի , եգիպտացորեն , բըրինձ ևայլն) որոց մէջ ցորեանն՝ որ ամենէն աւելի սնձան կը պարունակէ՝ արմտեաց ամենէն աւելի սննդարարն է : Մինչդեռ բրինձն , որ շատ նաչի՛ , իսկ խիստ սակաւ սնձան կը պարունակէ՝ ամենէն անսնունդն է : Հացը , այլ մանաւանդ ցորենոյ հացը մսին հետ կարեւորագոյն տեղը կը գրաւէ սննդեան և մեր հանապազօրեայ սպառման մէջ : Հացն և միսն ի միասին կը կազմեն մարդոյ ամենակատարեալ սնունդը :

2⁰. Հնտեղլեք (լուրիս , բակլայ , սալ եւայլն) որ 50 ⁰/₁₀ նաչի՛ կը պարունակեն նաեւ մեծ քանակութեամբ բորակածնային նիւթեր . սննդարար են և մեծ տեղ մը կը գրաւեն մեր կերակրոց մէջ :

3⁰. Գետնախնձորն որ առաջնոց չափ սննդարար չէ , բայց իւր առատութեամբ և ամէն կլիմայի յարմարեւոյ յատկութեամբն այսօր թանկագին սնունդ մ'եղած է : Գետնախնձորին քով պէտք է դասել նաեւ այն կարդ մ'արմատներն , որոց ալիւրն իրր սնունդ կը գործածենք :

Բաց ի սոցանէ կենդանական թթուք , պտուղք , խոտային բանջարք , գինին կարեւոր դերեր կը կատարեն սննդառութեան մէջ :

Թէեւ կարելի է միայն բուսեղէն սնունդով ապրիլ , ինչպէս որ արդէն փորձուած է , կամ միայն կենդանականով , բայց

մեր մարմնոյն բնական պահպանման և աճման համար, հարկաւոր է թէ բուսական, թէ կենդանական և թէ հանքային նիւթերն ըստ համեմատութեան գործածել: Աստ է ահա սընընդառութեան գաղտնիքն:

Լ.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Շաբաթու գործածութիւնն. — Շաբաթու գործածութիւնն իրրեւ ժամանակի բաժանում մ'այնպիսի խնդիր մ'է որ զանազան մեկնութեանց տեղի տուած է: Այդ գործածութիւնն այնքան հին է, այնքան ընդհանուր, և այնպիսի կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ Ս. Գրոց պատմութեան մէջ, զի ընդհանրապէս մարդուն ստեղծագործութեան չափ հնաւուրց կը կարծուի. այսու ենթադրութեամբ մարդ ի սկզբանէ անտի պատուէր ստացաւ իւր ժամանակը բաժնելու Արարչին աշխատութեան և հանգստեան կարգին համեմատ: Ըստ այլոց՝ ժամանակի բաժանումն ի շաբաթս շատ բնական և գրեթէ ճիշդ բաժանում մ'է ամսոյն ի չորս մասունս, այնպէս որ լուսնական քառորդաց յաջորդութիւնն ի վաղուց թելադրած է մարդն ի գործ ածել զայն: Այս բաժանում ծանօթ էր ամէն Սեմական ժողովրդոց, և ի նոցանէ անցաւ Եգիպտոսացւոց: Կը կարծուի որ Յոյնք և Հռովմայեցիք շատ ուշ ծանօթացան անոր գործածութեան: Հրէայք չունէին մասնաւոր անուններ շաբաթու աւուրց համար, բայց շաբաթ օրէն սկսեալ եօթն օր կը հաշուէին մինչեւ միւս շաբաթ օրը: Քաղդէացիք որ դրին աստղաբաշխութեան հինն, և Ասիւրիացիք շաբաթն իբր ժամանակի ամբողջութիւն կը հաշուէին և եօթն աւուրց եօթն մոլորակաց անունները տուած էին. այս անուանակոչութիւն ի նոցանէ անցաւ Հռովմայեցւոց և ցայժմ կը գործածուի Եւրոպական ազգաց մեծագոյն մասին մէջ:

Կարճատեսութիւն. — Կարճատեսութիւնն յաճախ կը շփոթուի տկար տեսութեան հետ, մինչդեռ իրապէս կարճատեսութիւնն հեռուէն չորոշել կը նշանակէ և ոչ թէ աչաց անկարող-

ղութիւն , այնպէս որ կարճատես մը կրնայ շատ սուր տեսողութիւն ունենալ մօտաւոր առարկայից համար : Այս սրակասութեան մէջ տեսողական ճառագայթք փոխանակ ցանցամաշկին վրայ միանալու և անդ կազմելու առարկային պատկերն , առաւել կամ նուազ ընդ տուած կը միանան . սա կրնայ յառաջ գալ եղջերիկին կամ ոսպին չափազանց կորուստէն , աչաց հիւթերուն թանձրութենէն կամ առատութենէն , վերջապէս աչքին առարկայից հեռաւորութեան սլաշաճելու անյարմարութենէն : Առողջ աչք մը բնական վիճակին մէջ պէտք է 40էն 50 հարիւրորդամէթր հեռաւորութենէ առարկաներն յստակ որոշէ . եթէ այդ սահմանն՝ որ մինչեւ 10 նոյն իսկ 3 հարիւրորդամէթրի կրնայ իջնալ , 25 հարիւրորդամէթրէ պակաս լինի կարճատեսութիւն կը կոչուի , որ ընդհանրապէս գիւղացիներէ աւելի սովորական է քաղաքի բնակչաց , և որոյ ամենէն աւելի ուսանողք և դրաղէտք ենթակայ են : Կարճատեսութեան գլխաւոր պատճառն է աչաց շատ և անկանոն աշխատութիւնը , մանաւանդ վատ լուսաւորեալ սենեկաց մէջ և լամպի լուսով : Իսկ դարմանել կարելի է դաշտաց մէջ բնակելով և աչքը հեռատեսութեան վարժեցնելով , կամ պակասութեան աստիճանին յարմար գոգաւոր ակնոցներ գործածելով :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԹԱՐԱՆ

Ապրիլ 18 կիւրակէ օր , ի թատրոնի Բարեսէր Ընկերութեան յ'Օրթաքէյ , սովորական շքով տեղի ունեցաւ Հայկական Կըրթարանի ներկայ տարւոյ շրջանաւարտից վկայականաց բաշխման հանդէսն , որում՝ առ բացակայութեան Մանկունի Սրբազանի և այլ մերազնեայ եկեղեցականաց , կը նախագահէր Վսեմ Ստեփան բաշա Ասլանեան , ի ներկայութեան երկսեռ ընտիր բազմութեան մը :

Հանդէսն սկսաւ առ Օգոստոսիառ Սուլթանն ձօնեալ մի մաղթանքով՝ զոր աչակերտք երգեցին զոյգ ընդ դաշնակի և որում ներկայք ունկն դրին յօանկայս :

Հիմնադիր-Տնօրէն Յ. Գուրգէն էֆ. յետտալոյ մի համառօտ տեղեկութիւն վարժարանին կրթական վիճակին վրայ, ընդհանուր տեսութեամբ մը հաստատեց թէ՛ որչափ դժուարին էր ի մեզ դաստիարակութեան գործն քան Եւրոպական ազգաց մէջ, և յայդմ յաջողելու համար դաստիարակ մը ինչ աստիճանի զոհողութիւններ և ուսանողք որքան աշխատութիւն պարտին յանձն առնուլ: Անխոնջ դաստիարակն ուխտեց յաւատեալ անյողգողք և անքոյթ իւր ստանձնած ծանր պաշտօնի մէջ՝ ցորչափ կարողութիւն ունենայ, և ցոյց տուաւ իւր բազմամեայ վաստակոց արգիւնքն իւր գրաւական առ այդ: Յետոյ չըջանաւարտք արտասանեցին զանազան լեզուաւ ճառեր, որք արժանացան բոլո՞ւն ծափահարութեանց: Հանդիսին մեծ փայլ կուտային աշակերտաց ներդաշնակ երգերն և ընտիր հատուածք՝ զորս նուագեցին ի դաշնակերկոքին աշակերտք Պ. Սուրէն Հալաճեան և Պ. Արայ Մարկոսեան, զեռափթիթ պատանիք:

Ապա Գուրգէն էֆ. ներկայացուց ութ չըջանաւարտներն ըստ իւրեանց աստիճանի, որք են. Պրնք. Աղեքսանդր Մալխազունի, Յարութիւն Ս. Փափազեան⁽¹⁾, Միհրան Տէմիրճեան, Արամ Աբիկեան, Նուպար Փափազեան, Մկրտիչ Գաբամաճեան, Շահէն Ալանեան և Վահրամ Օհանեան: Յարգոյ դաստիարակը յանձնելով վկայականն իւրաքանչիւրին և յաւելլով թէ՛ այդ պիտի լինէր նոցա մի նուիրական դրօշ ընկերականութեան մէջ և ուղեցոյց ապագայ ասպարիզին մէջ, յուզեալ ձայնիւ սրտաբուլիս յորդորանօք ողջերթ մաղթեց նոցա:

Այն ինչ բեմն ելաւ հանդիսին նախագահն, Վսեմ. Ստեփան բաշա, և ահա ողջունեցաւ հանդիսականաց բոլո՞ւն ծափահարութեամբ: Ներհսւն ատենաբանն հակիրճ բանիւք խօսեցաւ ազգային դաստիարակութեան վրայ, և սքանչելի դասակարգութեամբ մը թուելով նորա յառաջդիմութիւնն երեսուն տարիներէ ի վեր՝ փակեց հանդէսն հայրական խրատներ տալով և բարեմաղթութիւններ ընելով առ չըջանաւարտս:

Յմաագրութիւնս իւր կողմանէ եւս ջերմագինս կը շնորհաւորէ իւր ընկերներն՝ որք կուգան պսակ ի ճակատու և վկայական ի ձեռին կալ ի շարս իւրեանց, և կը մաղթէ ամէն յաջողութիւն նոցա ապագայ ասպարիզին մէջ, յիշեցնելով և կրկնելով միանգամայն իրենց դաստիարակին սա խօսքերն թէ՛ պիտք է փորձառու լինել եւ ջարձամարմնել որ եւ է ասպարիզ որ անպատուաբեր չէ:

(1) Որդի յաւէտ ողբացեալ Ստեփան Փափազեանի:

